

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 3 (P3)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2014

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 100

Memorandamu leri ri na tipheji ta 19.

MAAVELO YA TIMARAKA**XIYENGE XA A: SWITSHURIWA SWA XITSALWANA: TIMARAKA TA 50**

VUNDZENI NA NKUNGUHATO	(VN):	30
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	15
XIVUMBEKO	(X):	<u>05</u>
NTSENGO		50

XIYENGE XA B: SWITSHURIWA SWA XITSALWAMBIKO XO LEHA: TIMARAKA TA 30

VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO	(VNX):	18
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	<u>12</u>
NTSENGO		30

XIYENGE XA C: SWITSHURIWA SWA XITSALWAMBIKO XO KOMA: TIMARAKA TA 20

VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO	(VNX):	12
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	<u>08</u>
NTSENGO		20

XIYENGE XA A: SWITSHURIWA SWA XITSALWANA: TIMARAKA TA 50**XIVUTISO XA 1**

- 1.1 Wena na varhangeri van'wana va xipano xa n'wina a mi endzerile xipano xin'wana xa ndhuma xa laha tikweni ku ya kuma vuleteri. Rungula hi ta mafambelo ya n'wina.

Mukamberiwa u tsala xitsalwana xa **ndzungulo** a rungula hi ta rendzo leri va veke na rona ku ya kuma vuleteri.

A nga ha katsa leswi landzelaka:

- Vito ra xipano na ntlangu lowu va wu tlangaka.
- Siku na lembe leri va veke na rendzo leri.
- Xipano lexi va xi endzeleke.
- Leswi a va ya leteriwa eka swona.
- Valeteri va kona.
- Vuleteri lebyi va byi kumeke.
- Swa kahle leswi va swi kumeke.
- Leswi va vuyiseke xiswona.

[50]

- 1.2 Siku leri ri ta tshama ri ri emiehleketweni ya mina.

Mukamberiwa u tsala xitsalwana xa **nhlamuselo** a hlamusela hi ta siku leri a humeleriweke hi swo tsakisa ngopfu kumbe swo vava swinene.

A nga ha katsa na swin'wana swa leswi landzelaka:

- Siku, ndhawu na nkarhi wa kona.
- Mhaka leyi humeleleke.
- Leswi a titwiseke xiswona.
- Leswi mhaka leyi yi heriseke xiswona.
- Ku katsa marito lawa: 'Siku leri ri ta tshama ri ri emiehleketweni ya mina'.

[50]

1.3 Ndza tinyungubyisa swinene hi ririmi ra mina.

Mukamberiwa u tsala xitsalwana xa **nhlamuselo** a hlamusela leswi endlaka leswaku a tinyungubyisa hi ririmi ra yena.

A nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Hi rona masungulo yo kota ku tiva tindzimi tin'wana.
- Ku ri tirhisa ku hundzuluxela tibuku kumbe switsariwa ku suka eka Xitsonga ku ya eka ririmi rin'wana kumbe ku suka eka ririmi rin'wana ku ya eka Xitsonga.
- Ri nga n'wi pfuneta ku kuma ntirho hi ku olova tanihileswi vanhu vo tala va nga ha ri tekeriki enhlokweni.
- Ku kota ku tihlanganisa na maxaka.
- Ku rhandza na ku hlayisa ririmi tanihi ndzhaka/mfuwo wa yena.
- Ri n'wi endla a titwa a ri na laha a welaka kona.
- Ri endla leswaku a rhandza ndhavuko na ku tiphina hi wona.

[50]

1.4 Leswi faneleke ku endliwa ku herisa madzolonga na ku chaviselana hi nkarhi wa switereka.

Mukamberiwa u tsala xitsalwana xa **mpaluxo** a hlamusela leswi faneleke ku endliwa ku herisa madzolonga na ku chaviselana hi nkarhi wa switereka laha tikweni.

A nga ha katsa leswi landzelaka:

- Ku dyondzisa vanhu hi timfanelo ta vona.
- Ku va vanhu va dyondzisiwa ku xixima timfanelo ta vanhu van'wana.
- Ku tirhisa tindlela letinene to ololoxa swiphiqu tanihi ku vulavurisana.
- Ku ka ku nga pfumeleriwi vanhu lava nga riki eka ntlawa wa vatereki volavo ku va va nghenelela xitereka.
- Ku alela vanhu ku tereka va hlomile matlhari, hambu ya ri ya ndhavuko.
- Ku va vanhu lava nga terekangiki va fambela ekule na lava nga tereka.
- Ku va maphorisa va yimela kusuhi na lava nga tereka va veka tihlo eka leswi humelelaka.
- Ku va vanhu va dyondzisiwa ku xixima nhundzu ya mfumo na ya vanhu van'wana.

[50]

1.5 Kanela hi vunene na vubihi bya ku va vadyondzi va etlela eswikolweni hi minkarhi ya swikambelo leswaku va ta kota ku hlaya tibuku

Mukamberiwa u tsala xitsalwana xa **nkanelo** a kombisa vunene na vubihi bya ku va vadyondzi va etlela eswikolweni hi minkarhi ya swikambelo leswaku va ta kota ku hlaya tibuku.

A nga ha katsa na leswi landzelaka:

Vunene

- Va kota ku pfunana eka tidyondzo ta vona.
- A va na nkarhi wo tlanga ku fana na loko va ri emakaya ya vona.
- Va kuma nkarhi wo tala wo hlaya tibuku ta tidyondzo to hambanahambana handle ka ku rhumarhumiwa hi lava va tshamaka na vona emakaya.
- Vadyondzi lava pfumalaka gezi na ndhawu yo hlayela eka yona va kuma nkateko loko xikolo xi ri na gezi.
- Exikolweni i ndhawu leyinene yo hlayela eka yona hikuva a ku na huwa.
- Vadyondzi lava yaka eku hlayeni exikolweni a va tali ku kavanyetana.
- A va yengiwi hi swo fana na tithelevhixini.

Vubihi

- A va kumi nkarhi wo wisa.
- Va nga ha yengana loko ku nga ri na mudyondzisi loyi a va langutaka.
- Van'wana vadyondzi vo yela ku ya kavanyeta van'wana.
- Timhaka ta rihanyu a ti landzeleriwi tanihileswi mahlambelo ya vadyondzi ya nga riki lamo hetiseka.
- Van'wana vadyondzi va nga tirhisa nkarhi lowu ku endla swilo swo huma endleleni.
- A swi nge olovi ku va xikolo xi nyika vadyondzi nsirhelelo lowu lavekaka.

[50]

1.6 Ku pfumaleka ka mintirho laha tikweni swi vanga ku tlakuka ka nhlayo ya vugevenga. Pfumela kumbe u kaneta:

Mukamberiwa u tsala xitsalwana xa **mavonelo** a nyika vonelo ra yena. U ta komba ku va a yima na mhaka ya leswaku ku pfumaleka ka mintirho laha tikweni swi vangaka ku tlakuka ka nhlayo ya vugevenga kumbe a kanetana na swona.

Mukamberiwa u kaneta kumbe a pfumela. A nga katsa na swin'wana swa leswi landzelaka:

Ku pfumela

- Vanhu vo tala lava endlaka vugevenga hi lava nga tirhiki.
- Ndlala leyi hlaselaka mindyangu yi bohelela vana ku tinghenisa eka ta vugevenga.
- Va yivela ku ta swi xavisa va ta kota ku kuma mali yo tihanyisa.
- Ku yiviwa ka tintambhu ta gezi na ta tiqingho ku endlela ku ya ti pimisa leswaku va ta kota ku kuma mali yo tihanyisa.
- Ku bomiwa ka michini yo teka mali.
- Vanhu va nghenelela eka ku xavisa swidzidziharisi hi ku lava ku kuma mali yo tihanyisa.

Ku kaneta

- Va kona vanhu lava tirhaka lava endlaka vugevenga.
- Van'wana va dlaya vanhu hi xikongomelo xo tiyisa mabindzu.
- Van'wana va yiva mali ku engetela mali ya muholo ya vona.
- Van'wana va xavisa mbandzi ku engetela muholo ya vona.
- Eka van'wana va swi endla hi ndlela ya nsele eka lava va humeleleke.
- Van'wana va endla vugevenga hikwalaho ko kuceteriwa hi vanghana.

[50]

1.7.1 Mukamberiwa u xiya xifaniso kutani a tsala xitsalwana a aneka mhaka leyi xi n'wi tiselaka yona emiehleketweni.

Mukamberiwa u tsala xitsalwana xo **anakanya** hi xifaniso xa vatlangi va basiketebolo ya vatsoniwa lava tirhisaka switulu swa mavhilwa.

Mukamberiwa u nyika xitsalwana xa yena nhlokomhaka leyi faneleke. Xikombiso: Vatsoniwa na vona va na vuswikoti loko swi ta eka mintlangu.

A nga ha katsa na leswi landzelaka eka xitsalwana xa yena:

- Vuswikoti bya ku tlanga ntlangu lowu.
- Tinghwazi leti nga kona eka ntlangu lowu.
- Nkoka wa ntlangu lowu eka vatsoniwa.
- Ku nghenela mphikizano wa khapu ya misava na ya tiOlimpiki.
- Vuswikoti lebyi va nga na byona.
- Ku vuyeriwa ka mutlangi wa ntlangu lowu.

[50]

1.7.2 Mukamberiwa u xiya xifaniso xa khathuni kutani a tsala xitsalwana a aneka mhaka leyi xi n'wi tiselaka yona emiehleketweni.

Mukamberiwa u tsala xitsalwana xo **anakanya** hi xifaniso xa khathuni.

Mukamberiwa u nyika xitsalwana xa yena nhlokomhaka leyi faneleke. Xikombiso: Loko u nga ngheni xikolo u ta tirha ntirho wo tika.

A nga ha katsa na leswi landzelaka eka xitsalwana xa yena:

- Mintirho yo tika leyi tirhiwaka hi lava nga dyondzangiki.
- Miholo ya le hanshi leyi va yi kumaka.
- Tiawara to tala leti va ti tirhaka.
- Ku kombisa mintirho yo olova leyi tirhiwaka hi lava dyondzeke.
- Miholo ya le henhla leyi va yi kumaka.
- Tiawara ta le hanshi leti va ti tirhaka.
- Lavo dyondza hakanyingi va va tiferomani ta lava nga dyondzangiki.
- Amukela ni miehleketo yin'wana yo hambana na leyi.

[50]

XITANDZHAKU XA A: RHUBIRIKI YO KOREKETA RIRIMI RA LE KAYA**XIYENGE XA A: RHUBIRIKI YO KOREKETA RIRIMI RA LE KAYA (50 WA TIMARAKA)**

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlanyana	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana/bya madyondza	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi
	80 – 100%	70 – 79%	60 – 69%	50 – 59%	40 – 49%	30 – 39%	0 – 29%
VUNDZENI NA NKUNGUHATO	24 – 30	21 – 23½	18 – 20½	15 – 17½	12 – 14½	9 – 11½	0 – 8½
Khodi: VN 30 WA TIMARAKA	-Vundzeni i byo hlawuleka, bya vutitumbuluxeri bya xiyimo xa le henhla. -Mahungu ya na ntlhontho naswona ya hlutekile. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi hlantswekeke no amukeleka.	-Vundzeni i bya xiyimo xa le henhla, bya vutitumbuluxeri. -Mahungu ya koka rinoko naswona ya tsakisa. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi kombisaka vutshila no amukeleka.	-Vundzeni bya twisiseka naswona byi na nkhulukelano wa le henhlanyana. -Mahungu ya tsakisa naswona ya khorwisa. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi xi nga kahle swinene naswona xa amukeleka.	-Vundzeni byi fambelana na nhlokomhaka naswona byi na nkhulukelano lowu amukelekaka. -Mahungu ya tsakisa naswona i ya vutitumbuluxeri lebyi amukelekaka. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi enerisaka naswona xa amukeleka.	-Vundzeni hi lebyo enela, byo andlariwa hi ndlela ya ntolovelo naswona nkhulukelano wa timhaka a wu hetisekangi. -Mahungu ya tala ku fambelana na nhlokomhaka kambe ya kayivela vutitumbuluxeri. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana xo enela lexi nga na nkhulukelano lowu twisisekaka hi ku olova naswona xa amukeleka.	-A hi minkarhi hinkwayo laha vundzeni byi twakalaka naswona byi pfumala nkhulukelano. -Mahungu lama boxiwaka a ma talangi naswona ku na mbuyelelo wa timhaka. -Hambileswi nkunguhato/ mpfapfarhuto wu nga endliwa, xitsalwana a xi andlariwangi kahle naswona a xi ringanelangi ku va xa Ririmi ra le Kaya.	-Vundzeni bya huhula swinene naswona byi pfumala nkhulukelano. -Mahungu lama boxiwaka a ma tsakisa naswona ku na mbuyelelo wa timhaka. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto a wu andlariwangi hi ndlela ya kahle naswona maandlalelo ya xitsalwana i ya xiyimo xa le hanshi.

RIRIMI, XITAYILI & KU HLELA	12 – 15	10½ – 11½	9 – 10	7½ – 8½	6 – 7	4½ – 5½	0 – 4
Khodi: RXH 15 WA TIMARAKA	-Lemuka nkoka wa matirhiselo ya ririmi hi ndlela ya vukheta. -Ririmi na mahikahatelo swi tirhisiwile hi nkhaqato.	-Lemuka nkoka wa matirhiselo ya ririmi hi ndlela ya vukheta. -Ririmi na mahikahatelo swi tirhisiwile hi mfanelo.	-Vumbhoni byo kota ku lemuka matirhiselo ya ririmi hi ndlela ya vukheta bya tikomba. - Ririmi na mahikahatelo swi tala ku va swi tirhisiwa hi mfanelo.	- Kota ku lemukanyana nkoka wa matirhiselo ya ririmi. - Matirhiselo ya ririmi i ya ntolovelo naswona mahikahatelo i ya le xikarhi.	-Malemukelo ya matirhiselo ya ririmi hi lamo enela. -Matirhiselo ya ririmi ya kayivela naswona minkarhi yin'wana mahikahatelo ya na swihoxo.	-Malemukelo ya matirhiselo ya ririmi i ya madyondza. -Matirhiselo ya ririmi ya tsanile naswona mahikahatelo ya na swihoxo.	-Malemukelo ya matirhiselo ya ririmi i ya xiyimo xa le hansi swinene. -Matirhiselo ya ririmi ya tsanile naswona mahikahatelo ya na swihoxo swo tala.
	-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi nkhaqato swinene. -Mahlawulelo ya marito lama tirhisiwaka ya hlutekile naswona i ya xiyimo xa le henhla. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokomhaka hi ndlela yo hlawuleka. -Xitsalwana a xi na swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le henhla swinene. -Tirhisa tindlela to hambanahambana ta mahlawulelo ya marito hi ndlela ya vutshila. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana swinene na nhlokomhaka. -Xitsalwana a xi tali ku va na swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le henhla. - Mahlawulelo ya marito lama tirhisiwaka ya fambelana na nhlokomhaka. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokomhaka. -Xitsalwana a xi talangi swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le henhlanzana. - Mahlawulelo ya marito ya le xikarhi. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokomhaka. - Hambileswi xitsalwana xi nga xopaxopiwa no hleriwa xi pfa xi va na swihoxo.	-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le xikarhi. -Mahlawulelo ya marito i yo enela. Xitayili, thoni na rhejisitara swi kayivela nkhulukelano. -Hambileswi xitsalwana xi nga xopaxopiwa no hleriwa xi pfa xi va na swihoxo leswi nga erivaleni.	-Wa tikeriwa ku kota ku tirhisa ririmi ro gega hi mfanelo. -Mahlawulelo ya marito i ya madyondza. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwanga hi mfanelo. -Hambiloko xitsalwana xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala.	-Wa tikeriwa ku kota ku tirhisa ririmi ro gega hi mfanelo. -Mahlawulelo ya marito a ya tirhisiwanga hi mfanelo. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwanga hi mfanelo eka xitshuriwa hinkwaxo. -Hambiloko xitsalwana xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala naswona a xi twisiseki.

XIVUMBEKO	4 – 5	3½	3	2½	2	1½	0 – 1
Khodi: X 5 WA TIMARAKA	<p>-Ku na nkhlukelano eka malukelo ya nhlokomhaka.</p> <p>-Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela yo kongoma yo hlawuleka swinene.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi ndlela ya vutlhari swinene.</p> <p>-Vulehi byi fambelana na swilaveko swa xitsalwana.</p>	<p>-Ku na nkhlukelano eka malukelo ya nhlokomhaka.</p> <p>-Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela yo kongoma swinene.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi mfanelo swinene.</p> <p>-Vulehi hi lebyi faneleke.</p>	<p>-Malukelo ya timhaka to tala ya fambelana na nhlokomhaka.</p> <p>-Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela leyi faneleke.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi mfanelo.</p> <p>-Vulehi hi lebyi faneleke.</p>	<p>-Malukelo ya timhaka ya fambelana na nhlokomhaka.</p> <p>-Vuxokoxoko byin'wana byi andlariwile ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo kambe xitsalwana xa twisiseka.</p> <p>-Vulehi byi tala ku va lebyi faneleke.</p>	<p>-Malukelo ya timhaka tin'wana ya fambelana na nhlokomhaka.</p> <p>-Ku na vuxokoxokonyana lebyi andlariweke hi ndlela leyi twisisekaka.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo kambe xitsalwana xa twisiseka.</p> <p>-Xitsalwana xi lehile/komile ngopfu.</p>	<p>-Malukelo ya timhaka tin'wana a ya fambelani na nhlokomhaka.</p> <p>-Minkarhi yin'wana vuxokoxoko bya huhula kambe hungu leri a ri vulaka ra twisiseka.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana i swa madyondza.</p> <p>-Xitsalwana xi lehile/komile ngopfu.</p>	<p>-Malukelo ya timhaka eka xitsalwana hinkwaxo a ya fambelani na nhlokomhaka.</p> <p>-Vuxokoxoko lebyi andlariweke bya huhula.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana swi pfuvapfuvanile naswona a swi na nandzelelano.</p> <p>-Xitsalwana xi lehile/komile ku tlula mpimo swinene.</p>

**XIYENGE XA B: SWITSHURIWA SWA XITSALWAMBIKO XO LEHA:
TIMARAKA TA 30****XIVUTISO XA 2****2.1 PAPILA RA XIKOMBELO XA NTIRHO NA TSALWAVUTITIVISI**

Eka xitsalwambiko xa mukamberiwa xi nga ha katsa leswi landzelaka:

PAPILA

- Tiadirese timbirhi.
- Xiloso.
- Nhlokomhaka.
- Vito ra phephahungu.
- Xivandla xa ntirho lowu a kombelaka wona.
- Nghimeto.
- Vito na nsayino.

TSALWAVUTITIVISI (CV)

- Vuxokoxoko bya vun'wini.
- Tidyondzo leti a nga na tona.
- Ntokoto wa ntirho.
- Mintolovelovelo yo hungata.
- Timbhoni.

[30]**2.2 XIVIKO**

Mukamberiwa a nga ha boxa swin'wana swa leswi landzelaka eka xiviko xa yena:

- Nhlokomhaka.
- Loyi xi tsaleriwaka yena.
- Ndhawu, siku na nkarhi.
- Mhaka leyi kaneriweke.
- Swibumabumelo swo suka eka vaaki.
- Nsayino.
- Siku.

[30]**2.3 INTHAVHIYU**

Mukamberiwa a nga ha katsa na tin'wana ta leti landzelaka:

- Siku, nkarhi na ndhawu.
- Marito yo amukela na ku xewetana.
- Mbhurisano lowu veke kona.
- Ku lelana.

[30]

2.4 MATIMU YA MUFI

Eka matimu ya mufi mukamberiwa a nga ha katsa leswi landzelaka:

- Mavito ya mufi.
- Siku, n'hweti na lembe ro velekiwa.
- Ndhawu laha a tswariweke kona.
- Vatswari va mufi.
- Vuxokoxoko bya swikolo na tidyondzo loko a dyondzile xikolo.
- Vuxokoxoko bya ntirho wa yena.
- Xivangelo xa rifu.
- Siku ro hundza emisaveni.
- Lava a va siyeke.

[30]

XIYENGE XA B: RHUBIRIKI YO KOREKETA SWITSALWAMBIKO SWO LEHA (30 WA TIMARAKA)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlanyana	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana/bya madyondza	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi
	80 – 100%	70 – 79%	60 – 69%	50 – 59%	40 – 49%	30 – 39%	0 – 29%
VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO	14½ – 18	13 – 14	11 – 12½	9 – 10½	7½ – 8½	5½ – 7	0 – 5
Khodi: VNX 18 WA TIMARAKA	-Ku na vutivi byo ndlandlamuka byo hlawuleka byo kombisa ku twisisa swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mahungu hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona a nga humi emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano hi ku hetiseka naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa swinene na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka.	-Ku na vutivi bya kahle swinene byo kombisa ku twisisa swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mahungu hi lamo kongoma naswona a nga humi emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela ya kahle, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka.	-Ku na vutivi bya kahle byo kombisa ku twisisa swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlalelo ya mahungu hi lamo kongoma kambe u pfa a humanyana emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi tala ku va na nkhlukelano naswona vuxokoxoko lebyi andlariweke byi tala ku seketela nhlokomhaka.	-Ku na vutivi bya le xikarhi byo kombisa ku twisisa swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlalelo ya mahungu ya huma emhakeni kambe a ya onhi mongo wa mhaka. -Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano hi ndlela yo amukeleka naswona vuxokoxoko byo talanyana byi seketela nhlokomhaka.	-Ku na vutivi byo enela byo kombisa ku twisisa swilaveko swa xitsalwambiko. -Maangulelo ya xitsalwambiko ya kombisa ku khuma ka miehleketo. Maandlalelo ya mahungu ya pfa ya huma emhakeni naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Vundzeni na timhaka swi le ka xiyimo xo enela naswona vuxokoxoko byin'wana byi seketela nhlokomhaka.	-Vutivi lebyi nga kona i bya madyondza ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Maangulelo ya xitsalwambiko ya kombisa miehleketo ya madyondza. Maandlalelo ya mahungu ya huma emhakeni naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Vundzeni na timhaka a swi talangi ku va na nkhlukelano naswona ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka.	-Ku pfumaleka vutivi bya matsalelo ya xitsalwambiko. -Maangulelo ya xitsalwambiko ya kombisa miehleketo ya madyondza. Maandlalelo ya mahungu ya huma emhakeni naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Maangulelo ya xitsalwambiko ya kombisa miehleketo ya madyondza, mahungu ya huma emhakeni naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali.

	-Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwambiko lexi hlantswekeke swinene no amukeleka.	-Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwambiko lexi andlariweke kahle swinene no amukeleka.	-Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa kahle no amukeleka.	Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwana xa le xikarhi no amukeleka.	-Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xo enela no amukeleka.	-Hambileswi nkunguhato/ mpfapfarhuto wu nga endliwa, xitsalwambiko a xi ringanelangi ku va xa Ririmi ra le Kaya naswona xitsalwambiko a xi andlariwangi kahle.	-Makunguhatelo na mpfapfarhuto wu hoxekile naswona xitsalwambiko xi andlariwile hi ndlela ya xiyimo xa le hansi.
	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya nkhaqato swinene.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya kahle swinene ku ya hi milawu ya matsalelo.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya kahle ku ya hi milawu ya matsalelo.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya le xikarhi ku ya hi milawu ya matsalelo.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela yo enela ku ya hi milawu ya matsalelo, kambe ku na swihoxo leswi kavanyetaka mongo.	-Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo, naswona ku na swihoxo leswi kavanyetaka mongo.	-Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo.

RIRIMI, XITAYILI NA KU HLELA	10 – 12	8½ – 9½	7½ – 8	6 – 7	5 – 5½	4 – 4½	0 – 3½
Khodi: RXH 12 WA TIMARAKA	-Vulongoloxamari-to byi endliwile hi nkhaqato hi ndlela ya vutlhari swinene. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla swinene ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi nkhaqato swinene ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka. -Xitsalwambiko xi hava na xihoxo na xin'we hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwambiko xi na vulehi lebyi faneleke.	-Vulongoloxamari-to byi endliwile hi ndlela ya kahle swinene. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi mfanelo ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka. -Xitsalwambiko a xi taleriwangi hi swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa. - Xitsalwambiko xi na vulehi lebyi faneleke.	-Vulongoloxamari-to byi kahle naswona marito ya twisiseka kahle. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokomhaka. -Xitsalwambiko xi na swihoxonyana hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa. - Xitsalwambiko xi na vulehi lebyi faneleke.	-Vulongoloxamari-to i bya le xikarhi. Swihoxo a swi onhi nkholuko wa mongo. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi ndlela yo amukeleka ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi ndlela yo enela. -Xitsalwambiko xi na swihoxo swa le xikarhi hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa. - Xitsalwambiko xi tala ku va na vulehi lebyi faneleke.	-Vulongoloxamari-to i byo enela naswona ku na swihoxo swo tala. -Ntivoririmi wa kayivela naswona a wu enelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Matirhiselo ya xitayili, thoni na rhejisitara swi pfa swi nga twisiseki. -Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo. - Xitsalwambiko xi komile/ lehile.	-Vulongoloxamari-to i bya xiyimo xa le hanshi naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka. -Ntivoririmi wa ha lava ku antswisiwa naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwangi hi mfanelo. -Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala. - Xitsalwambiko xi komile/ lehile swinene.	-Vulongoloxamari-to i bya xiyimo xa le hanshi naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka. -Ntivoririmi wu lava ku antswisiwa swinene naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi fambelani na nhlokomhaka. -Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala naswona xi hlenganisa nhloko. - Xitsalwambiko xi komile/ lehile swinene.

**XIYENGE XA C: SWITSHURIWA SWA XITSALWAMBIKO XO KOMA:
TIMARAKA TA 20****XIVUTISO XA 3****3.1 DAYARI**

Mukamberiwa a nga ha katsa leswi landzelaka eka dayari ya yena:

- Masiku.
- Minkarhi yo endla leswi va swi endleke.
- Leswi va swi endleke.
- Tindhawu leti va tiendzeleke na leti va tihundzeke.
- Leswi va dyondzeke swona.
- Vana va nga dirowa na khalendara va kombisa masiku lawa va vulavulaka hi wona.

[20]**3.2 PHOSITARA**

Mukamberiwa a nga ha katsa leswi landzelaka eka phositara ya yena:

- Nhlokomhaka.
- Xikongomelo xa mphikizano.
- Ku tirhisa tifonto to hambana.
- Siku, ndhawu na nkarhi.
- Leswi nga ta endliwa.
- Tiqingho leti nga tirhisiwaka ku kuma vuxokoxoko.

[20]**3.3 SWILERISO**

Mukamberiwa a nga ha katsa leswi landzelaka eka swileriso swa yena:

- Ku dya swakudya u nga si nwa maphilisi.
- Nhlayo ya maphilisi hi siku.
- Ku kucunga bodlhele ra murhi u nga si nwa murhi wa kona.
- Ku veka mirhi na maphilisi eka ndhawu ley holeke.
- Ku veka mirhi na maphilisi laha vana va nga fikeleriki.
- Ku nwa mirhi na maphilisi swi kala swi hela.

[20]

XIYENGE XA C: RHUBIRIKI YO KOREKETA SWITSALWAMBIKO SWO KOMA (20 wa timaraka)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlanyana	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana/bya madyondza	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi
	80 – 100%	70 – 79%	60 – 69%	50 – 59%	40 – 49%	30 – 39%	0 – 29%
	10 – 12	8½ – 9½	7½ – 8	6 – 7	5 – 5½	4 – 4½	0 – 3½
VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO Khodi: VNX 12 WA TIMARAKA	-Ku na vutivi byo ndlandlamuka byo hlawuleka ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu yo hambanahambana hi vuenti swinene eka timhaka to tsala. -Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona a nga humi emhakeni.	-Ku na vutivi bya kahle swinene naswona byi fambelana na swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu yo hambanahambana hi vuenti eka timhaka to tsala. -Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona ku hava mahungu yo huhula.	-Ku na vutivi bya kahle ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu yo hambanahambana eka timhaka to tsala. -Maandlalelo ya mahungu hi lamo kongoma kambe ku na swo huma emhakeni.	-Ku na vutivi bya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu yo karhi eka timhaka to tsala. -Maandlalelo ya mahungu ya huma emhakeni kambe a ya onhi mongo wa mhaka.	-Ku na vutivi byo enela ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu yo enela eka timhaka to tsala. -Maandlalelo ya mahungu ya huma emhakeni naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali.	-Vutivi lebyi nga kona i bya madyondza ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu hi ndlela ya madyondza eka timhaka to tsala. -Maandlalelo ya mahungu ya huma emhakeni naswona minkarhi yin'wana mongo wa huhula.	-Ku pfumaleka vutivi ku ya hi swilaveko swa switsalwambiko. -A nga na vutivi byo kota ku lemuka mimbangu yo hambanahambana eka timhaka to tsala. -Maandlalelo ya mahungu ya huma emhakeni naswona minkarhi yin'wana mongo wa huhula.

<p>-Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano hi ku hetiseka naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa swinene na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka.</p> <p>-Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwambiko lexi hlantswekeke swinene no twisiseka.</p> <p>-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya nkhaqato swinene.</p>	<p>-Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela ya kahle na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka.</p> <p>-Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwambiko lexi hlantswekeke no twisiseka.</p> <p>-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya kahle ku ya hi milawu ya matsalelo.</p>	<p>-Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya le henhlanyana naswona vuxokoxoko byo talanyana byi seketela nhlokomhaka.</p> <p>-Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwambiko kahle swinene no twisiseka.</p> <p>-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo.</p>	<p>-Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano hi ndlela yo amukeleka naswona vuxokoxoko byo talanyana byi seketela nhlokomhaka.</p> <p>-Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xo amukeleka no twisiseka.</p> <p>-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya le xikarhi ku ya hi milawu ya matsalelo.</p>	<p>-Vundzeni na timhaka swi le ka xiyimo xo enela naswona vuxokoxoko byin'wana byi seketela nhlokomhaka.</p> <p>-Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xo enela no twisiseka.</p> <p>-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela yo enela ku ya hi milawu ya matsalelo, kambe ku na swihoxo leswi nga lo tlangandla, erivaleni.</p>	<p>-Vundzeni na timhaka a swi talangi ku va na nkhlukelano naswona ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka.</p> <p>-Hambileswi nkunguhato/ mpfapfarhuto wu nga endliwa, xitsalwambiko a xi ringanelangi ku va xa Ririmi ra le Kaya naswona xitsalwambiko a xi andlariwangi kahle.</p> <p>-Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo, naswona ku na swihoxo leswi nga lo tlangandla, erivaleni.</p>	<p>-Vundzeni na timhaka a swi na nkhlukelano naswona ku na vuxokoxokonyana lebyi seketelaka nhlokomhaka.</p> <p>-Nkunguhato/ mpfapfarhuto a swi andlariwangi hi ndlela ya kahle naswona maandlalelo ya xitsalwambiko i ya xiyimo xa le hansa.</p> <p>-Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo.</p>
---	--	--	--	---	--	--

RIRIMI, XITAYILI NA KU HLELA	6½ – 8	6	5 – 5½	4 – 4½	3½	2½ – 3	0 – 2
Khodi: RXH 8 WA TIMARAKA	-Vulongoloxamarito byi endliwile hi nkhaqato hi ndlela ya vutlhari swinene. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla swinene ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi nkhaqato swinene ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka. -Xitsalwambiko xi kala na xihoxo na xin'we hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa. - Xitsalwambiko xi na vulehi lebyi faneleke.	-Vulongoloxamarito byi endliwile kahle swinene naswona byi andlariwile hi nkhaqato. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi mfanelo ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka. -Xitsalwambiko xi tala ku va xi nga ri na swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa. - Xitsalwambiko xi na vulehi lebyi faneleke.	-Vulongoloxamarito byi kahle naswona marito ya hlayeka kahle. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokomhaka. -Xitsalwambiko a xi taleriwangi hi swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa. - Xitsalwambiko xi na vulehi lebyi faneleke.	-Vulongoloxamarito i bya le xikarhi. Swihoxo a swi onhi nkholuko wa mongo. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi ndlela yo amukeleka ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi ndlela yo enela. -Xitsalwambiko xi na swihoxo swa le xikarhi hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa. - Xitsalwambiko xi tala ku va na vulehi lebyi faneleke.	-Vulongoloxamarito i byo enela naswona ku na swihoxo swo tala. -Ntivoririmi wa kayivela naswona a wu enelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwangi hi mfanelo ku ya hi nhlokomhaka. -Hambileswi xitsalwambiko xi nga xopaxopiwa no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala. - Xitsalwambiko xi komile/ lehile.	-Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka. -Ntivoririmi wa ha lava ku antswisiwa naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi fambelani na nhlokomhaka. -Hambileswi xitsalwambiko xi nga xopaxopiwa no hleriwa, xitsalwambiko hinkwaxo xi lo pyi, hi swihoxo. - Xitsalwambiko xi komile/ lehile swinene.	-Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka. -Ntivoririmi wu lava ku antswisiwa swinene naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu. - Xitsalwambiko hinkwaxo xi lo pyi, hi swihoxo naswona xi hlanganisa nhloko hambileswi xi nga xopaxopiwa no hleriwa. - Xitsalwambiko xi komile/ lehile swinene.